

ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ

РАЗВОЈ РЕФОРМЕ И СУШТИНЕ ПРОСВЕТЕ И ШКОЛСТВА НАШЕ РЕВОЛУЦИЈЕ*

I

Наше академије наука су у заједници са научноистраживачким кадровима наших универзитета, научних института и друштава од ослобођења дале знатне прилоге у проучавању појава, промена, процеса и закона наше револуције а за јубилеј њене четрдесетогодишњице узеле на челу са својим Академијским саветом на себе одговоран и значајан задатак одржавања удружених својих и својих најистакнутијих научних сарадника научноистраживачке скупове о битним темама и питањима целовитог, оригиналног и специфичног развоја нашег прелазног времена, коренитог друштвеног преображаја.

Војвођанска академија наука је узела на себе закључну тему о просвети и школству у нашој револуцији, а на њен предлог, међуакадемијски одбор нашег симпозијума је усвојио да се наш симпозијум поводом јубилеја четрдесетогодишњице наше револуције у целини споји са посебним јубилејом четрдесетого-

* Реферат покојног академика Душана Недељковића је остао у фрагментима и недовршен. Први део реферата, који говори о идејним и историјским претпоставкама просветне реформе извођене у нашој социјалистичкој револуцији, професор Недељковић није стигао да заврши, па овде доносимо само онај његов фрагмент који је пронађен у рукопису. Други део реферата, посвећен просветно-реформској делатности АВНОЈ-а после његовог I заседања у Бихаћу, објављујемо према тексту *Просветна реформа ослободилачког рата и револуције у Бихаћу 1942—1943.* који је публикован у „Зборнику чланака“, књ. I, Музеј АВНОЈ-а и Поуња, Бихаћ 1965. 479—499. Трећи део, који је желео да посвети просветној делатности АВНОЈ-а, после II заседања у Јајцу, професор Недељковић није стигао да припреми. Редакција нашег Зборника се захваљује супруги академика Недељковића, проф. Марији Недељковић, која је помогла да се ова два фрагмента замишљеног реферата *Развој реформе и суштине просвете и школства наше револуције*, пронађу у заоставштини академика Недељковића и припреме за штампу. (Прим. ред.)

дишњице саме опште реорганизације и реформе просвете и школства на ослобођеној територији Покрајине Војводине септембра 1943, па ће имати више времена за потпунију обраду сложеније и за целовите закључке још недовољно проучене теме. И свестрани, систематски и богати програм нашег симпозијума овог двоструког јубилеја нам показује већ да његов Међуакадемијски припремни одбор није погрешно.

А ни сами истакнути референти нашег симпозијума неће погрешити у постизању свога сложеног и тешког задатка, конкретного дијалектичког задатка повезивања и целовитог сагледавања прошлости, садашњости и будућности, пошто је последња реформа просвете и школства данас у пуном јеку, јер је нико други него сâм друг Тито у своме ужичком тестаментарном говору „*Стварамо нови тип федерације*“ (9. маја 1972) закључио да је сам „континуитет револуционарне традиције“ један од одлучујућих услова развоја не само нашег Устанка и првих корених револуционарних реформи Ужичке републике и Србије, већ и развоја свеколике наше револуције народа и народности Југославије.

А на истој линији и у продужетку досадањих мојих радова, моје саопштење, са општом темом *Развој реформи и суштине наше револуције*, покушаће да овај битни стваралачки „континуитет револуционарне традиције“ као основни закон, начело или квалитет на делу развоја читавог прелазног раздобља од капитализма комунизму, које Маркс назива „социјалном револуцијом“ а Светозар Марковић „кореним друштвеним преображајем“ и које друштвеноисторијски испуњено стваралачким и револуционарним развојем самоуправљања, и надахнуто развојем народноослободилачког братства и радничког јединства, како у уздужном пресеку сукцесивних револуционарних реформи тако и у попречном пресеку оригиналних и специфичних промена и узајамних односа народа и народности, етничких група, општина, региона, покрајина, република које у нераздвојном братству-јединству својим стваралачким променама града у нашој револуцији граде данашње и сутрашње друштво, човека и свет рада, слободе, напретка, мира и среће за све народе и људе, — којима се бави наше саопштење у наопштијим цртама, на развојном делу, принципијелном по суштини.

И ту у развоју реформе и суштине просвете и школства наше револуције видимо у уздужном његовом пресеку а на почетку и у корену његовом развој оне прве ослободилачке, стваралачке и револуционарне реформе која се у континуитету развоја револуционарне традиције, науке и свести наших народа обично назива многим горостасним и херојским делима, мислима и личностима почетка XIX-ог века: Доситеја и Сава Мркаља, Филипа Вишњића, Вука и Људевита Гаја, Прешерна, Његоша, браће Миладиноваца и других иницијатора и носилаца револуционарне световне, народноослободилачке просвете и школства насупрот црквеношколској, феудалној, буржоаској и реакционарној и владајућој. Као таква врло брзо је доспела и у ону

напредну светску науку која се са мишљу и делом Маркса и Енгелса образовала поред осталог и у саму науку о „социјалној револуцији“ или, како ће Светозар Марковић у време Париске комуне писати, о „коренитом преображају друштва“. Тај се процес започињао не само устанцима чартиста у Енглеској, лијонских радника у Француској и шлеских ткача у Немачкој, него и „једанаестогодишњој“ „Српској револуцији“, коју су Маркс и Енгелс проучавали не само у делу под тим насловом ауторитативног берлинског универзитетског професора Леополда Ранкеа (који је за основни рукопис, допуњујући га још својим и архивском, и теренском документацијом поделио хонорар са Вуком Караџићем), него су још (то знамо из њихове и остале преписке) учили и знали, поред руског и других језика, и српскохрватски ради проучавања свеколике научне документације на оригиналним изворима и журно питали преко ватреног омладинца студента Мите Ракића у време Париске комуне је ли у Београду коначно изишао из штампе четврти том *Народних пјесама* Вука Караџића. Класици су још у време Кримскога рата и крајњег заопштравања Источног питања 1853. у америчком угледном дневнику „New-York daily tribune“ отварали перспективу коначног решавања Источне кризе рушењем крајње „оронулог старца“ војног феудализма Отоманске царевине на Босфору, која је кочила друштвеноекономски развој толиких народа и народности југоистока Европе, Запада Азије и Севера Африке. У новој социјалној револуцији за коју су сагледавали чак и формалне услове у народноослободилачким тенденцијама словенских народа назирали су и мање изражен карактер самоуправног социјалистичког садржаја. Зато ће такав докуменат, не случајно, Димитрије Туцовић први у Европи донети преведен са енглеског у своме теоријском партијском часопису „Борба“ 1910. године у време одржавања Балканске конференције социјалистичких радничких партија Балкана, пред балкански рат 1912. и такође није случајно што је Лењин могао за овај рећи да „са њима почиње епоха народноослободилачких ратова, упркос крунисаним главама које стоје на челу балканских народа“ кад се империјализам налази ослабљен нуждом међусобних ратова за нову поделу света.

Тако се прва, почетна реформа прелазног доба социјалне револуције или коренитог преображаја друштва конституисала по облику народноослободилачка и народностваралачка, а по свом садржају се назирала као самоуправна социјалистичка.

Друга реформа или тачније друга етапа развоја реформе, просветне и школске реформе се конституисала кад су први социјалисти Србије, Југославије, Балкана и Русије предузели кораке, да, нарочито уз помоћ Маркса и Светозара Марковића, ослободе такозвану руску, а у ствари словенску секцију светске радничке Интернационале, или тачније Интернационалног удружења радничких друштава од Бакуњина и анархиста и да за њеног идејног руководиоца изаберу Маркса. У првом броју гласила ове секције, *Руское дјело*, после објављивања ове вести, јав-

ља се под новом рубриком Извештаји о положају радничке класе у словенским земљама, и данас класичан чланак *Економски и политички положај радничке класе у Србији* после којег се налази белешка да је писац „Светозар Марковић коресподент Србије“ и да ће уследити такви извештаји из осталих словенских земаља.

II

Да би се видела сва толико битна и карактеристична далековидна припрема од стране руководства ослободилачког рата и револуције онога што ће историјски бити Бихаћ, као и сва најшира демократска отвореност за стручну и научну стваралачку иницијативу, мораћу овде, пре свега, саопштити кад, где и како је ишло са самим припремама нацрта и планова за просветну реформу, који ће бити представљени Извршном одбору АВНОЈ-а на разматрање и на одлуку.

Морам одмах истаћи да је припрема ових нацрта, планова и предлога била саставни део самих припрема ослобођења Бихаћа и Првог заседања АВНОЈ-а, а да ми, појединци, нисмо о томе ништа знали. Негде, ваљда средином октобра, био сам позван са положаја према Бањој Луци из Политодела Штаба моје, 3. санџачке пролетерске бригаде у Врховни штаб на Оштрељу, где су ми другови саопштили да ме чека нова дужност на реформи и реорганизовању просвете на већ широко ослобођеној територији Југославије. Према њиховом мишљењу требало би припремити конкретне преднацрте, с једне стране за реформу свих постојећих школа у духу народноослободилачке борбе, а с друге стране, и пројект бржег школовања у важнијим центрима ослобођене територије. То би нам могло преко курсева и концентрисаног учења пружити средње и више стручне кадрове за којима је била све већа и neodложнија потреба у развоју наше војске и живота на ослобођеној територији. Још ми је речено да ми је смештај обезбеђен у Босанском Петровцу и да са послом убрзано отпочнем.

Требало је од Оштреља до Петровца прегазити дубоки снег, и наћи се у малом босанском градићу у којем није било ни хартије да цигарету завијеш, а камоли неке педагошке литературе да се подсетиш и помогнеш. Сећам се како ме је у крајњој несташници хартије помогао друг Моша Пијаде, који се, поред толиких својих одговорних дужности, спремао још и да са другом Војом Димитријевићем украси место великим цртежима ликова савезничких и наших руководилаца где је одржан митинг поводом прославе 7. новембра. Он ми је одвојио десетак великих табака пакпапира, које сам ишпартао, и у колонама обрадио не само ново устројство и планове, већ и саме наставне програме наше пројектоване просветне и школске реформе.

То ми се није чинило тешким јер су већ била стечена знатна иокуства. Не треба заборавити да је стара држава оставила широке масе народа потпуно неписменим, јер је по самим ње-

ним статистикама у Моравској бановини било 61,96%, у Дринској 61,11%, Зетској 66,05%, Вардарској 70,86%, Врбаској 72,60% и Приморској 57,46% неписмених, итд. А управо те масе, неписмене радничке и сеоске сиротиње, и пошле су у ослободилачку борбу и револуцију, и за њих су се одмах створили бројни аналфабетски течајеви пошто су се оне морале брзо наоружати и писменошћу. Раније стечено искуство кратких и концентрисаних партијских течајева брзо се проширило и уопштило у безбројне аналфабетске и друге, за ратовање и организовање народне власти, најразличитије течајеве. И тада је то искуство требало објединити и теоријски обрадити и систематизовати.

Тако сам на табаку пакпапира израдио план и програм реформе наставе постојећих основних школа, с тим што сам у духу народноослободилачке борбе и револуције обрадио, пре свега, нове наставне програме за историју и географију, и унео нове елементе у наставу језика и познавања природе.

На другом табаку обрадио сам нов план и програм наших аналфабетских течајева у позадини и на фронту, тиме, што сам њихову наставу писмености и рачуна проширио и неким битним елементима географије, историје, политичке економије и друштвених наука, тако да су они сажето и концентрисано доносили опште образовање и васпитање основних школа у новоме духу ослободилачког рата и револуције.

А, ваљда, на свим осталим великим табацима пакпапира подробно сам обрадио организацију, општу методикку, план и програм народног универзитета, опште школе новог типа, која са своја два ступња од општег и стручних, до виших течајева, целовито и веома еластично обухвата свеколико образовање и васпитање новог, ослобођеног грађанина нове Југославије, од основног до највишег, и треба да пружи могућност брзог подизања бројних и разних средњих и виших стручних кадрова. Spreмио сам и скицу статута народног универзитета, а у његовом оквиру, и народне библиотеке, семинара и лабораторија за практичне вежбе, одељења за умножавање скрипата, итд.

Тако сам практично сматрао да све врсте учења и школа треба свести на три основна типа: народну основну школу, проширени аналфабетски течај и народни универзитет.

А принципијелно сам сматрао да, као што у реформи масовног основног школства заједно са проширеним аналфабетским течајевима, а с обзиром на опште ратне, материјалне и педагошке услове, мора се ићи релативно дуго, ланчано и поступно у образовању нових кадрова, иако се у реформи више и средње наставе може и мора одмах ићи на потпун преокрет у изградњи политичких, културних и техничких кадрова, те се зато мора имати јединствена средња и виша народна школа, а затим и народни универзитет. Он би ученика провео од општих и средњих до највиших стручних знања и оспособљавао стручњака, специјалисту и универзалног znalца и човека коме не би било туђе ништа што је битно у друштвеној, културној и научној проблематици времена. Тако би нови социјалистички квалитет

кадра убрзао својим широким руководним утицајем пораст квантитета опште културе најширих народних маса.

Једва ако сам био са својим послом готов, а Бихаћ је ослобођен. Сутрадан сам већ позван у Врховни штаб. Другови су били весели. Честитао сам им ослобођење Бихаћа, а друг Лола Рибар у том веселу, видевши ме са мојим дугим ролнама пакпапира под мишком, а и да поздрави почетак наше реформе школства, узвикнуо је у шали на мој и на наш рачун: „Е, професоре, личиш ми на једну естампу Хобса, са његовим реформаторским ролнама пергамената, који је у енглеској револуцији XVII века тако изреформисао енглеске школе и универзитете да се Енглези не могу ни данас од тога да одлепе!“

Другови су моје преднацрте пажљиво и са задовољством саслушали, приметивши само то да сам у програмима, можда, ишао и у такве појединости, за које би требало сачекати и развитак наставе. А имали су и право. Закључак је био да те преднацрте размотри највиши орган народне власти, који ће се формирати у Бихаћу и да донесе одлуке о свим мерама које ће се на просветном пољу одмах предузети.

*

У Бихаћу је 26. и 27. новембра 1942. године одржано незаборавно Прво заседање АВНОЈ-а и изабран Извршни одбор, који је са својим одсецима, од безбедносног или економског, преко здравственог или културнопропагандног до просветног, почео одмах интензивно да ради.

На челу Просветног одсека био је члан и потпредседник Извршног одбора АВНОЈ-а друг Павле Савић. У њему су се, поред Павла Савића, залагали посебно за питања просвете сам председник Извршног одбора АВНОЈ-а Иван Рибар, затим чланови Извршног одбора Иван Милутиновић, Веселин Маслеша, Сима Милошевић и Влада Зечевић. Ја сам у том одсеку био задужен да проучавам стање у просвети на ослобођеној територији, да састављам нацрте и предлоге реформе и реорганизације народне просвете са седнице Извршног одбора, који је често заседао и имао пуне руке посла.

А шта и како је највиши орган народне власти учинио већ првог месеца на пољу реформе и реорганизације просвете, може се видети из три, срећом сачувана, званична документа из оног времена: 1. „Извештај о раду Просветног одсека ИО АВНОЈ-а“, што га је 25. децембра 1942. друг Павле Савић поднео на седници Извршног одбора; 2. „Статут Народног универзитета“, и 3. „Упутства наставницима-цама за рад у основним школама“. У њима се може сагледати и оценити сва коренитост, па, донекле и делотворност реформног захвата народнослободилачке борбе и револуције из тог времена.

Зато је неопходно навести те документе, показати ондашње услове и образложити мере, рећи неку реч о првим остварењима и све то допуњити неким другим документима.

Наведимо пре свега „Извештај о раду Просветног одсека ИО АВНОЈ-а“, иако је он настао најкасније од наведених докумената, јер их помиње и обухвата, али зато документ који даје општи преглед прве месечне делатности Одсека на реформи просвете и школства, и указује на перспективу реформе и целокупног даљег рада.

ИЗВЕШТАЈ

О РАДУ ПРОСВЕТНОГ ОДСЕКА ИО АВНОЈ-а

Рад Просветног одсека биће у прво време усмерен углавном на ликвидирање неписменост. У том циљу образоваће се на ослобођеној територији три основна типа школе: Народна основна школа течај за неписмене и народни универзитет.

Народна основна школа са изменама наставног програма за историју и географију, је као и пре рата.

Аналфабетски течајеви у свом програму предвиђају поред учења писмености и рачунице, курсеве из народне историје, друштвених наука и основних елемената економије.

Мишљења смо да треба све већ постојеће школе и курсеве на ослобођеној територији саобразити овим врстама школа.

У местима где постоје верске школе, калостери и мектеби, треба их оставити да раде и даље, контролишући њихов став према народноослободилачкој борби, а не мешати се у питање вере и наставе.

До сада урађено:

1. статут народног универзитета,
2. упутство за рад у основним школама,
3. позиви и упутства НОО за отварање основних школа,
4. позиви и упутства НОО за отварање аналфабетских течајева,
5. наставни програм за Народни универзитет,
6. материјал за наставу (скрипта) за Народни универзитет,
7. распис о општем плану просветног рада, са позивом на мобилизацију свију расположивих снага за ликвидацију неписмености,
8. упитник упућен НОО за прикупљање података о просветним приликама на ослобођеној територији.

У току је:

1. отварање Народног универзитета у Бихаћу са организовањем посебних течајева и библиотеком,
2. отварање основних школа у срезу бихаћком и цазинком,
3. израда наставног програма за аналфабетске течајеве,
4. израда наставног програма за децје домове (пионијере),
5. специјални наставни програм за војне јединице.

Ако тај „Извештај“ рашчланимо на битне елементе, смернице и облике просветне реформе која је њиме усмерена, заснована и масовно започета, може се рећи:

1. Да је та реформа „у прво време усмерена углавном ка ликвидирању неписмености“, јер наоружан народ који је приступио своме коначном ослобођењу од фашистичких окупатора и свих својих поробљивача и угњетача, и за кога „нема повратка на старо“, мора бити пре свега писмен.

2. Писменост овде добија нов и широк смисао идејно свесног и изграђеног борца за слободу и будућег градитеља срећнијег социјалистичког живота народа, па се програм аналфабетских течајева проширује и „курсевима из народне историје, друштвених наука и основних елемената из економије“, тј. из основа филозофије и науке марксизма.

3. У истом смислу мења се и програм народних основних школа и постиже се променом програма из историје и географије.

4. Једино је у то време било остављено верским школама, кластерима и мектебима, да у својој настави нађу „правилан став према народноослободилачкој борби“, који се имао „контролисати“.

5. Иначе, „Извештај“ истиче као општу смерницу да за постизање основног циља — ликвидацију неписмености „образоваће се на ослобођеној територији три основна типа школе: народна основна школа, течај за неписмене и народни универзитет“, и у посебној алинеји додаје у име Просветног одсека: „Мишљења смо да треба све већ постојеће школе и курсеве на ослобођеној територији саобразити овим врстама школа“. Овде се поред два већ постојећа, али обновљена и идејно преображена типа школе, народне основне и течаја за неписмене, истиче као посебан тип школе — народни универзитет.

6. А кад „Извештај“ набраја шта је до сада „урађено“, он не истиче случајно на првом месту: 1. Статут Народног универзитета и, идући по реду којим су се ови званични предлози Просветног одсека и акти Извршног одбора АВНОЈ-а доносили, наводи још и посебно: „5. наставни програм за Народног универзитет“ и „6. Материјал за наставу (скрипта) за Народног универзитет“. Тиме и нехотице указује на то које место и колику су бригу Просветни одсек и Извршни одбор АВНОЈ-а посветили том типу школе.

7. Под „до сада урађено“ наводи се и то да је „упитник упућен НОО за прикупљање података о просветним приликама на ослобођеној територији“, што сведочи о бризи за обезбеђење практичне тачности свих мера које се предузимају.

8. Са четири посебне тачке истиче се у „урађеном“ оштро започета борба за описмењавање најширих народних маса тиме што су издата „упутства за рад у основним школама“, чији ћемо текст видети, што су издати „позиви и упутства народноослободилачким одборима за отварање основних школа“ и истовремено „за отварање аналфabetских течајева“, као што је упућен и распис о општем плану просветног рада, са позивом на мобилизацију свију расположивих снага за ликвидацију неписмености“.

9. Извештавајући и о томе шта је „у току“, овде се опет на првом месту истиче да је „у току отварање народног универзитета са посебним течајевима и библиотеком, као и основних школа у бихаћком и цазинском срезу.“

10. Кад се овде каже да је у изради наставни програм за аналфabetске течајеве, ту се радило о детаљном програму по методским јединицама које су већ биле, донекле, скициране и снабдевене најсажетијим одговарајућим текстовима.

11. На крају, истиче се припрема наставног програма за пионирске дечје домове, као и

12. „Специјални наставни програм за војне јединице“.

Ако се узме да су у Просветном одсеку поред мене радили чини ми се још, свега двојица другова и то: један учитељ и један професор, који су, сећам се, били веома даровити, искусни и вредни другови, онда се види колики су посао имали са нама обавити и Извршни одбор и друг Павле Савић.

Оно што ми изгледа да сасвим видно избија из „Извештаја“, јесте сама реалистичност, коренитост, свестраност и целовитост реформног захвата целокупне просветне проблематике и школства.

Можда ће неко приметити да се гимназија у „Извештају“ не помиње, иако је дотадашња гимназија у Бихаћу била чувена по својој напредности и по своме завидном нивоу.

Али, пре свега, да поближе размотримо реформу основног школства према веома важном документу „Упутства наставницима-цама за рад у основним народним школама“, који је издао Просветни одбор АВНОЈ-а.²

*

Просветни одбор радио је под руководством председника Просветног одсека друга Павла Савића, а у њ је улазило неколико чланова Извршног одбора, чини ми се, Сима Милошевић и Веселин Маслеша, и неколико чланова АВНОЈ-а и Просветног одсека. То широко тело било је место многих значајних иницијатива и делотворних практичних конкретизација о упутствима, као што је то био и Извршни одбор при доношењу законских одредаба.

Битне карактеристике обнове, развитка и реформе основног школства, видне у „Упутствима“, које су се одмах широм ослобођене територије са задовољством прихватиле, јесу, по моме мишљењу, следеће:

1. Пре свега, обнавља се рад свих до тада постојећих основних школа али „се и оснивају те школе свуда где их није било“, тако да основно образовање постаје заиста општеноародно.

2. Ово се утврђује као обавеза народноослободилачких одбора и наставника који одмах треба да приступе упису све деце и стварању основних услова за извођење наставе.

3. Утврђује се, такође, обавеза похађања основних народних школа за сву децу, оба пола, од 6 до 14 година.

4. Одобрава се настава свих „предмета по плану и програму који су важили до 6. априла 1941. године са ограничењем за наставу историје и земљописа“, за коју ова „Упутства“, пре свега, доносе, веома сажето, нов програм.

5. Посебно се одобрава настава веронауке и похађање у слободним часовима верских школа уколико оне постоје.

6. Од програма се на првом месту, под а), доноси програм историје за III и IV разред у 17 тачака, од примања азбуке до народноослободилачке борбе, истичући изнад свега: „Историјско градиво се мора изучавати на подлози строге националне равноправности, слободе и братства свих народа Југославије тако, да оно обухвата укратко прошлост и садашњост свих народа“. Основној идејној оријентацији равноправности, слободе и братства народа Југославије додато је још и основно, методично упутство избегавања излишних појединости које, најчешће, само оптерећују и збуњују памћење, а сажето износити само оно што је битно да би се схватио „развој наших народа у прошлости и садашњости“.

7. А битно је, пре свега, схватити историјски развитак као борбу самих широких народних маса, па је велика новост тог програма у томе што он тај развитак посматра кроз вековну ослободилачку борбу широких радних, израбљених и угњетених маса наших народа. Зато у програму историје први пут доминантно место имају и теме из револуционарне ослободилачке прошлости наших народа, као што су: „Народна пјесма у служби народног ослобођења“; „Борбе Југословена с Турцима“; „Ускоци и хајдуци“; „Селачке буне Хрвата и Словенаца“; „Ослобођење Црне Горе“; „Борба противу дахија и народни устанци у Србији, Босни и Херцеговини“, итд.

8. Сав садржај новог програма историје усмерен је у смислу развијања свести ученика о народноослободилачкој борби и народном напретку, па је то у закључку истакнуто и посебном алинејом која гласи: „Врло озбиљан задатак основне народне школе је да у ученику развија свијест о задацима и циљевима данашње народноослободилачке борбе, да наши народи иду у борби напред, да нема повратка на старо“.

9. Ову револуционарну ослободилачку напредност још ближе објашњава следећа, много опширнија алинеја закључака програма историје као саму нужду за слободом и условом самога живота, личног и народног, као нужду за слободом од свакога фашизма и империјализма, израбљивања и поробљивања људи и народа. Овим, веома оштрим речима, необичним за један оби-

чан школски програм, али потпуно разумљивим у школском програму наше народноослободилачке борбе и револуције: „Школа мора научити своје васпитанике да им слобода постане неопходан услов за живот. Без тога момента нема васпитања у правом смислу те речи и цијело школско васпитање без поимања народне слободе не би имало своју праву вриједност. Због тога је главни задатак школе да истакне силе покретнице кроз историјски развитак наших народа у борби за националну слободу, а наполе за народно ослобођење испод окова фашизма и империјализма.“ Оваква оштра формулација борбеног, ослободилачког циља нове школе, била је један од ставова „Упутстава“ који су се најдуже дискутовали и допуњавали у Просветном одбору АВНОЈ-а, а још више коначна алинеја закључка програма, која говори овим полетним и борбеним речима о новом народноослободилачком карактеру основне народне школе: „Народноослободилачка борба треба да дадне Основној народној школи карактеристичну особеност и вриједност. Одбацити из ње све оно градиво што одише духом великосрпских и свих хегемонистичких тежњи за превлашћу над осталим народима. Национално образовање кроз историју има да упути ученике на солидарност словенских и других народа, без разлике на вјерску припадност. Смјер школе је ослободилачки-антифашистички. Васпитање у њој има за начело: просветом слободи!“

10. У овако битно ослободитељски окарактерисаној школи, дата је посебном алинејом пуна слобода, поверење, одговорност и стваралачка улога учитељу овим речима: „Наставник треба добро да промисли која средства историјске наставе треба узети за полазну тачку, за основ свога рада, а које примјере у цијелом току учења.“ Програм је пружао само оквирне теме, а наставник је имао према способностима својих ученика, према својој савести и према свом знању да одабере примере и средства за наставу историје. Наставнику је у основној народној школи остављена пуна стваралачка слобода и пуна лична одговорност приликом разраде програма историје као да је професор универзитета. Програм историје био је одређен посебном алинејом и изреком речено, а важио је а fortiori и за све друге предмете, јер је то било уопште у духу читаве тадашње просветне реформе.

11. У истом духу су даље, под б), ц), и д), дати сажети, оквирни програми наставе географије, веронауке и матерњег језика. Иста мерила примењена су као за историју да се постигне „равноправност, слобода и братство“ народа и људи, а на пољу наставе веронауке додаје се обавеза „духа узајамне вјерске трпељивости“ и „дужног поштовања других вјероисповјести“. Тиме је у овој фази ослободилачке борбе постигнуто оно што је најбитније, а то је, како се на крају посебно истиче, да „вјера не смије да дијели човјека од човјека“. То се већ може сматрати знатним кораком ка заједници народа и људи, коју је наша ослободилачка борба и револуција доносила собом.

12. Да на крају своје уводне анализе уочимо и истакнемо још и новост у програму наставе матерњег језика. Истиче се потреба „доброг разумијевања књижевног матерњег језика у говору и писму“, „јасног и с разумијевањем читања и писања“ и „правилног исказивања своје мисли“, а поставља се и „развијање осећања и смисла за лијепо и добро“. Све је ово дубоко повезано са стицањем осећања изворне правилности и лепоте свога матерњег језика.³

После ове анализе текста Упутстава, приметимо још једном целовитост и свестраност спровођења духа народноослободилачке борбе до те мере да, кад се ради о самом избору штива, препоручује: „Избор чланака за све разреде вршити у духу и смјерницама народноослободилачке борбе“, а с друге стране, кад се тиче опште методике наставе свих предмета, „Упутства“ подвлаче на крају поновно то да се у обради предмета са новим и са старим програмом треба подједнако држати само битног, и у излагањима бити сажет, тј. „да се ни једни ни други предмети не обрађују преопширно. Народноослободилачки дух изградње нових наших људи захтева језгровитост и сажетост“.

*

А језгровитост и сажетост наставе морале су бити и биле су одмерене према стварним потребама и могућностима, и према томе колико су их широке народне масе могле усвојити за релативно кратко време. Уосталом, колико је Просветни одсек ИО АВНОЈ-а водио рачуна о томе да све просветне мере (планови, програми, упутства итд.) и само оснивање основних школа и течајева за неписмене одговара најстварнијим условима, потребама и могућностима, доказује анкета коју је на ослобођеној територији спровео следећим расписом:

ПРОСВЕТНИ ОТСЕК ИО АВНОЈ-а

Народноослободилачком одбору

У циљу што скоријег отварања основних школа и аналфабетских течајева, потребни су нам слиједећи подаци:

1. колико има деце (оба пола) од 6 до 14 година,
2. колико има одраслих неписмених (оба пола) од 15 до 40 година старости,
3. да ли је раније била у селу школа и у каквом се стању сада налази,
4. има ли која друга зграда која би могла да служи за школу, ако је ранија школа порушена,
5. има ли у селу учитеља и подаци о њима (године старости, какав став имају према народно-ослободилачкој борби, имају ли деце и др.),

6. има ли на свом старању дјете из других крајева, одакле су и подаци о њиховим родитељима,

7. има ли одраслах неписмених из других крајева (мухаџера), њихове године старости и подаци.

Смрт фашизму — слобода народу!⁴

На основу добијених података организована је ефикасна помоћ народним одборима у кадровима и материјалу и давана су им и друга неопходна упутства.

Посебна пажња посвећена је аналфабетским течајевима. Борба за ослобођење од мрака неписмености сматрана је још од устанка 1941. године саставним делом саме борбе и на том пољу располагало се великим искуством. На томе задатку биле су, поред народноослободилачких одбора, мобилисане још и две моћне масовне организације: омладинска и АФЖ. Иако је скоро свуда владала крајња несташица наставних кадрова, просторија и средстава, а нарочито у селима, после извршене анкете Просветни одсек ИО АВНОЈ- препоручио је новој народној власти и масовним политичким организацијама да отворе аналфабетске течајеве у сваком селу и у сваком засеоку.

**„АНТИФАШИСТИЧКО ВИЈЕЋЕ
НАРОДНОГ ОСЛОБОЂЕЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ
ИЗВРШНИ ОДБОР**

**НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИМ ОДБОРИМА,
АНТИФАШИСТИЧКОМ ФРОНТУ ЖЕНА
ОМЛАДИНСКИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА,**

Упутство за оснивање течајева за неписмене.

На свим странама никуда течајеви за неписмене. Борба противу неписмености и незнања постаје саставни део народно-ослободилачке борбе. Ми тај народни покрет за писмености, за ослобођење од мрака неписмености морамо прихватити, помоћи и широко организовати. Зато се обраћамо на вас као активне народне снаге, да у свакој вароши, у сваком селу, у сваком најмањем засеоку оснујете Течај за неписмене, образујете Управу течаја, од по једног представника сваке родољубиве организације и народне власти вашег места, и помоћните ову Управу у извршењу њеног задатка.

Управа Течаја за неписмене имаће за своју дужност:

1. да изабере предавача, који може бити сваки добро писмени радник, сељак или чиновник који је дао доказа своје оданости народно-ослободилачкој борби,

2. да упише на Течај по молућству све неписмене из вашег мјеста, а обавезно све неписмене оба пола од 14 до 40 година старости,

3. да нађе просторије и друга средства неопходна за извођење Течаја,

4. да извијести Просветни Отсек Извршног Одбора АВНОЈ-а да је ово извршила, поднесе статистику о уписаним слушаоцима Те-

чаја за неписмене, као и одобрење да може програм спроводити у дјело предавач кога је изабрала, односно да тражи предавача ако га није могла наћи.

Просвјетни Отсек”⁵

Течај за неписмене трајао је, обично, два месеца. Његов програм био је у основи исти као и онај за основне школе. Требало је да слушаоци већ првог месеца савладају читање, писање и основе из рачуна. Затим су, вежбајући се у тим предметима, учили још историју и географију. Нарочито се инсистирало на познавању земаља и народа који учествују у другом светском рату и на историјском развоју народноослободилачке борбе народа Југославије.

Веома нас је изненадио број пријављених за течај само у два најближа среза, бихаћком и цазинском. Добровољно се јавио и велики број наставника. Сећам се да су неки од њих тражили да им се саставе упутства и скрипта по којима ће предавати. И то је на брзу руку учињено. Уз борбу за слободу народа водила се и борба против неписмености и у томе није се, заиста, жалило труда ни дану ни ноћу. И успех није изостао.

*

Док је реформа школства са новом ширином захватила, мењала и проширивала просветну традицију основних школа и течајева за неписмене, није заборављала, исто тако, ни неопходну масовну изградњу средњих и виших кадрова. Просветни одсек и Просветни одбор проучили су, а Извршни одбор АВНОЈ-а донео је законску одлуку о оснивању народног универзитета у свакоме граду који за то има услова. Предвиђено је да он има општи течај који по свом програму треба да одговара општој средњој школи, и посебне средње стручне течајеве који одговарају средњим стручним школама, као и посебне више стручне течајеве који одговарају вишим школама или факултетима. Задатак течајева био је да ставе сва научна знања на располагање читавом народу, јер су она неопходна његовој ослободилачкој борби и његовом нужном развоју, као што су му од насупроне потребе и нови школовани кадрови које ће пружити нови народни универзитети.

Тај нови тип народног универзитета веома је конкретно и еластично схваћен тако да је носио у себи све могућности свога даљег развоја. То је дефинисано и постављено и у првом члану „Статута Народног универзитета”, који је Извршни одбор АВНОЈ-а донео и објавио децембра 1942. у Бихаћу као један од првих својих аката. Потписао га је својеручно председник Извршног одбора АВНОЈ-а, Иван Рибар и потпредседник одбора и шеф Просветног одсека, Павле Савић, са убедљивим образложењима.

Учествовао сам у организацији и раду народних универзитета у ослобођеном Ужицу, Чачку, Горњем Милановцу и Новој Вароши 1941. и почетком 1942. године. Њихов карактер рада може се јасно видети из ондашње штампе — „Вести“ и „Борбе“. Они су имали, као и пре рата, слободну јавну трибину где су одржавана актуелна предавања, усмене новине, књижевне вечери или приређиване сликарске изложбе. Међутим, остварењем „Статута Народног универзитета“, народни универзитети постали су јединствена општенонародна општа, средња, средње стручна и највиша стручна школа новог типа. Они, преко дневних и вечерњих течајева, обухватају средњу и вишу наставу свих наука.

Лапидарно формулисан „Статут Народног универзитета“⁶ дело је свестраних и живих разматрања и дискусија Просветног одсека, Просветног одбора и, коначно, Извршног одбора АВНОЈ-а. Начелно је и прецизно одређено устројство, дух и делотворни рад нове јединствене средње и високе школе.

1. Пре свега, другим чланом, поставио је реалистички услове где се буде оснивао народни универзитет. На образложени предлог одговарајућег народног одбора одобрење за отварање даје Просветни одсек ИО АВНОЈ-а.

2. Исти реализам и иста одговорност обезбеђују се тиме (чл. 3) што управни одбор народног универзитета спроводи наставни план и програм „одржавајући везе“ уједно „са Просветним одеком ИО АВНОЈ-а и народноослободилачким одборима“, чије кадрове спрема и чијим се средствима користи.

3. А у самом врховном „Управном одбору народног универзитета“ обезбеђена је нова демократичност друштвеног самоуправљања тиме што у њ улазе „1. представници наставника и слушаца у подједнаком броју, изабрани на пленуму наставника и слушаца, и 2. по један представник народноослободилачког одбора, омладинских организација, Антифашистичког фронта жена, чијом се сарадњом рад Народног универзитета спроводи у живот“. Поред те опште самоуправне и друштвене управе, радом непосредно самоуправно демократски управљају и пленум ученика и наставника течајева.

4. Непосредну самоуправу „Статут“ лаконски одређује у њеном саставу, циљу и методу управљања овим речима: „Пленум слушаца и наставника сваког течаја састаје се најмање једном у две недеље и претреса сва питања која се односе на рад и радну дисциплину, примењујући у расправи методу критике и самокритике“. А тиме су у нову јединствену средњу и високу школу унети нови, социјалистички односи људске равноправности и друштвеног самоуправљања, а с тим нови дух и радни полет, и нов морал најчовечије другарске критике и самокритике.

5. Што се тиче стручног и моралног нивоа нове школе, он је обезбеђен чланом 6, који захтева да „наставници Народног универзитета су лица која за то имају стручне и моралне квалификације а постављени су од Просветног одсека ИО АВНОЈ-а“.

6. Статут обезбеђује и квалитет слушаалаца тиме што за општи течај захтева завршну основну школу или успешно завршени алфаветски течај, а за „посебне (више и стручне) течајеве“ предвиђа доношење посебних одредаба. Значи, они треба да се отварају према потребама и пријавама слушаалаца, те да се могу одредити и неки пријемни испити са претходним, припремним течајевима итд.

7. У условима ослободилачког рата, чланом 8 одређује се да течајеви могу бити дневни и вечерњи.

8. Члан 9 говори о организацији и методу учења. У том смислу доноси још једну важну новост пренесену овде непосредно из богатог искуства партијских течајева, а која ће, у развоју наше школе, остати, свакако, класична: „У сваком течају слушаоци ће бити подељени на радне групе у којима ће заједнички савлађивати наставно градиво, допуњујући се белешкама, преслишавати, помагати у решавању задатака и др. и који ће развити међусобну утакмицу у раду“. Овде се, дакле, гаји већ обавезно колективно савлађивање тешкоћа и у раду се развија социјалистичка утакмица, покретач максималних снага.

9. Сваки течај има службени значај целе школе, јер по члану 10, на крају сваког течаја, „слушаоци полажу испит и добијају сведочанство о успеху са којим су течај завршили“.

10. Службени карактер истакнут је још тиме што се испит полаже пред комисијом наставника и изасланика Просветног одсека ИО АВНОЈ-а.

11. Чланом 12 одређене су и оцене од 1 до 5.

12. Чланом 13 одређено је, најзад, и то да слушаалац који има до две слабе оцене, може након месец дана полагаати поправни испит, а онај ко има више од две слабе, да понавља течај.

Тако је Извршни одбор АВНОЈ-а донео, без икаквих сувишних детаља, Статут народног универзитета као и средње и високе школе, који је одговарао условима и духу ослободилачког рата и револуције, а чијем се остварењу пришло одмах у Бихаћу. Било је предлога још и из неких других градова ослобођене територије где би се, такође, почело са радом, да није било четврте непријатељеве офанзиве.

На предлог НОО Бихаћа, Просветни одсек ИО АВНОЈ-а одобрио је оснивање новог народног универзитета у Бихаћу. За смештај су припремљене две зграде, једна поред друге (мислим, стара гимназија и медреса). Објављен је упис слушаалаца општег течаја, затим педагошког, административно-економског, средњомедицинског, машинско-техничког, итд., и виших течајева економско-политичког, новинарско-књижевног. Одзив је био преко сваког очекивања. Уписали су се не само бивши гимназијалци, ученици медресе, већ и бројна радничка омладина, па и старији становници Бихаћа и околине, жељни знања и учења.

Програми су, с обзиром на покретни партизански ослободилачки рат који се водио, планирани за течајеве од 2 до 4 месеца, и обухватили су само најбитније (попут предратног уџбеника Геометрије Огњена Прице, по којем се сав гимназиј-

ски програм планиметрије и стереометрије савлађивао, и то оперативно, да се сви задаци решавају и за 2—3 недеље). Програми су концентрисано и битно обухватили све основне предмете, а у предметима сву грађу.

Предвиђено је да слушаоци, кад заврше неки течај; могу наставити своје школовање на допунским течајевима и на течајевима виших ступњева.

Програми су били крајње сажети, али прецизни и конкретни, попут онога што смо та имали из историје за основне народне школе. А планови предмета били су усмерени на то да се добије слободно обучен и васпитан кадар за обављање одређених стручних задатака.

Општим течајем, који је имао највећи број слушалаца, предвиђено је да се његови слушаоци на основу стечених знања могу прилагодити обављању великог броја помоћних функција у народноослободилачким одборима, културним домовима, у просветно-културним одборима, друштвеним организацијама и у војним јединицама. То је пракса и показала, иако они у Бихаћу нису завршили тај течај због четврте непријатељеве офанзиве. Посебно корисни и ефикасни показали су се програми посебних средњих и виших стручних течајева. Они су, прилагођени, преносени и у војне јединице, у продужетку специјалног наставног програма који је Просветни одсек израдио за војне јединице.

За ректора Народног универзитета био је постављен и позван са фронта у Херцеговини др Коста Грубачић, а за професоре одабрани су и постављени најбољи наставници бивше гимназије и медресе у Бихаћу, као и неки чланови АВНОЈ-а, Просветног одсека и Извршног одбора АВНОЈ-а.

Одмах је почело прикупљање библиотеке Народног универзитета откупом или поклонима. Одзив је био такав да је неколико другова тешко стизало да заведе све књиге. Међу књигама, махом из лепе књижевности, мало је било таквих које би могле непосредно да послуже наставницима и слушаоцима посебних средњих и виших течајева. Тако, сећам се, Веса Маслеша имао је за наставу политичке економије на вишим течајевима, углавном, први том „Капитала”. Сима Милошевић је, захваљујући личним лекарским књижницама, био боље среће. Ја сам за наставу дијалектичког и историјског материјализма имао, поред неких текстова класика у ретком шапирографисаном партијском материјалу и наше дневне штампе, Енгелсов „Анти-Дириг” и Хегелову „Дијалектику”, а примере сам критички црпео из књига као што су Кантова „Критика чистог ума” или Велсова „Историја човечанства”.

Највећа и најтежа брига Просветног одсека ИО АВНОЈ-а, самих наставника а нарочито ректора, била је у томе како саставити и умножити крајње сажета скрипта. Она су издавана одмах по одржаним предавањима. Из њих и евентуално из друге литературе, училе су и студирале читаве групе слушалаца. О томе, видели смо, говори се као о важној и већ решеној ствари

у „Извештају” о раду Просветног одсека ИО АВНОЈ-а у тачки б: „материјал за наставу (скрипта) народног универзитета“. Тај посао је функционисао, чини ми се, заслугом и експедитивношћу ректора. Он је, уз наставнике, организовао са слушаоцима умножавање „скрипата” и то је ишло у стопу са предавањима.

Због тога што је током дана понекад досађивала непријатељева авијација, предавања су одражвана увече, као и пленуми течјева, седнице Управног одбора и остали школски рад. Дану су се, обично, по периферијским домовима састајале студијске групе и колективно училие.

И метод концентрисаног и колективног учења давао је брзе резултате са програмима се почело брзо одмицати. У томе су, чини ми се, пресудно утицали потпуно нови односи које је у школу унео дух друштвене и школске самоуправе. Слушаоци су равноправно учествовали као потпуно одговорне личности са новом свешћу, савешћу, критичношћу, самокритичношћу, и људском зрелошћу са Управним одбором Народног универзитета, пленума свих течајева, на часовима, у својим студијским групама, омладинским организацијама, као и у библиотеци. И наставници и слушаоци били су одушевљени радом, а нарочито слушаоци којима је рад био олакшан колективном помоћи. Развила се утакмица ко ће коме више помоћи и ко ће лакше и више научити. Школа је за њих била равноправност, људско поштовање, достојанство учествовати у школском самоуправљању и слобода, уместо некадашњег неправде и свакаких понижења, скучености и присиљавања.

У Управном одбору, чији сам и ја био делегирани члан од Просветног одсека, ректор се жалио да већ више нема места у општим и средњим стручним течајевима за које су се, сваког дана, јављали нови слушаоци. Слушаоци делегати из тих течајева саветовали су да их он само прими, а они ће се већ побринути ко ће од куће донети столицу или клупу.

Оно што је, чини ми се, било најкарактеристичније за дух у којем су слушаоци учили и наставници предавали, јесте невиђен напор да све оно што се теоријски учи, нађе одмах своју делотворну примену, потврду и разраду у народноослободилачкој пракси. Навешћу за то два карактеристична примера који су ми се уз неке друге урезали најдубље у памћење: један од слушалаца, а други од наставника.

Ево тог карактеристичног примера како и до које су мере сами слушаоци били духовно настројени да све што теоријски науче одмах стваралачки у нашој борби провере и примене. Те вечери, имао сам по распореду, мислим, у средњем стручном педагошком течају предавање о дијалектичком закону свеопште узајамне повезаности и условљености. За време предавања почели су непријатељски авиони да круже над Бихаћем. Као и остали наставници на другим течајевима, наставио сам предавање истим гласом, а слушаоци су, заиста, не трепнувши, наставили да слушају. Кад се хука авиона удаљила и ишчезла осетило се у учионици, у неком општем, једва чујном шуму, неста-

јање колективног напора опрезе, који се до тада није ни осећао. А кад сам завршио своју методску јединицу и запитао ко би нам рекао нови пример о деловању овог закона, јавили су се многи. Дао сам реч једном црнпурастом, плећатом младићу кога су сви звали „хоца“, зато што га је отац, као јединца, узео из ниже гимназије у своју обућарску или, мислим, столарску радионицу, а он оцу, који за веру није марио, говорио у пркосу да ће бити „хоца“.

— У овој нашој борби, — рекао је „хоца“ — није тешко наћи пример за тај закон. Ето, ви ћете ми се можда сви смијати, али док су они авиони зврндали и друг професор говорио, сам сам себи рекао: видиш ти како тај закон дјелује? Авиони над главом, а ти ни макац, ни бригиша, као они другови на положајима под Бањом Луком или пред Москвом. То је та свеопшта повезаност радних људи и народа у борби за слободу, то ти је та голема снага која побјеђује. Јер, ту ти све иде по закону, главно је да га знаш, па си сигуран да нећеш погријешити и никакву глупост начинити. Ето, мислим, нама је речено: „Ако се прва бомба чује, мирно сићи у склониште“ — све је у реду, не губимо ми ни тренутка за наше учење. А прије неко вече у сусједству Ајша са дјецом, без везе, као муха без главе, слетила у подрум, свијећу на столу оставила, па, кад су авиони отишли, требало је кућу гасити. Све је до ове основне и чврсте повезаности, а онда си спокојан и мирно корачаш ка побједи над свим фашистичким и народним злотворима“ — закључио је „хоца“, не знајући да је на свој начин у живој пракси нашег ослободилачког рата и револуције откривао истину коју су често Маркс и Лењин истицали да је прва и основна снага и оружје ненаоружаног пролетаријата и радног света у његовој организацији.

Изнећу, како сам претходно навео, и пример наставника из књижевности, на истом течају. Горан Ковачић одржао је једно незаборавно предавање о Бајрону, Шелију, Пушкину, Вуку, нашој народној песми у светској књижевности, Бранку и Бранковом колу, случајно у присуству неких другова из ЦК СКОЈ-а и неких наставника Народног универзитета. Горан, који се иначе грдно мучио у спремању својих предавања и скрипата, јер је имао само једну, не знам коју свеску историје југословенске књижевности Милоша Савковића и обимну антологију светске поезије на енглеском језику, коју је собом из Загреба донео, блиставо је одржао своје предавање које је било и наука и песма, и које смо сви без даха слушали, да на крају, мимо сваког обичаја, запљескамо од одушевљења и захвалности. А основни дух и садржај? На Гораново питање слушаоцима: „Шта смо вечерас научили? — устао је један слушалац, који свој фес још не беше заменио титовком, и рекао:

— Ја сам вечерас, прије свега, као будући народни учитељ научио како ми своје ученике треба да научимо да играју Бранково коло, јер братство и јединство основно је знање које за своју слободу треба да стекну. А као члан омладинске орга-

низације научио сам да ми, на идућем састанку, треба да предложимо ово коло да спремимо одмах за следећу нашу приредбу и лако ћу другове убиједити кад знам каква је улога пјесме од наше народне пјесме, Бајрона и Пушкина, до Бранковог кола, да људе и народе братими и ослобађа. Још сам научио да волим таквога пјесника и човјека као што је Бајрон који се, у борби за слободу далеког народа, знао да свој живот положи, и да се питам: а каква је тек наша дужност кад се боримо за слободу наших рођених народа?

Такав је био одговор ученика Горану о његовом предавању. И велики наш песник ће се кроз неколико месеци, у бици на Сутјесци, показати најтоплије људски достојан своје речи, као што чврсто верујемо да су његови ученици били и остали достојни свога учитеља.

Таквим духом дисао је не само Народни универзитет, већ и целокупно ново реформисано школство у то време, од првог ступња основног народног школства и масовних течајева за неписмене, преко средњег ступња општих и средњих стручних течајева, до вишег ступња самих виших течајева народних универзитета.

О даљем развоју ове реформе говори др Михајло Огризовић у својој књизи. Он износи какву је широку перспективу и масовну реформу целокупног просветног и културног рада она отворила на територији Хрватске. Не упуштајући се ни у какву анализу, Огризовић наводи само неколико докумената ИО АВНОЈ-а и његовог просветног одсека у Бихаћу, за које вели да „имају изванредно важну историјску вредност” и, уз њих, даје општу оцену значаја ових историјских докумената за развитак свеколиког просветног рада на територији Југославије. „... У њима су, — истиче он — садржане упуте за организацију просвјетног рада на ослобођеном територију Југославије. Из њих се јасно може разабрати, како је овај највиши орган народне власти на ослобођеном територију наше земље у увјетима Народноослободилачког рата, већ од првих дана свога формирања, поред осталог, водио бригу о просвјетивању широких слојева народа. Широка акција ИО АВНОЈ-а и његовог Просвјетног одсека на подручју школства и просвјете, није могла доћи до већег изражаја, јер је већ у сијечњу г. 1943. уследила IV непријатељска офанзива. Но, упркос тога, смјернице и упуте ИО АВНОЈ-а и његовог Просвјетног одсека... дале су подстицај органима народне власти на терену, да већ у прољеће и љето г. 1943. па даље, покрену у оним увјетима врло широк и разгранат просвјетни рад.” А о просветном раду, посебно на територији Хрватске, речито сведочи сама Огризовићева књига својом обимном документацијом. А постоји, такође, и богата грађа која би скоро свакој нашој републици могла дати по једну Огризовићеву књигу.

За сам Народни универзитет Огризовић доноси фото-копију Статута Народног универзитета какав је, уз оригинални потпис „Просветни одсек П. Савић”, достављен свим народним од-

борима широм ослобођене територије Југославије. Уз ову фото-копију статута новог народног универзитета и уз фото-копију, свакако, делимично одговарајућег „Средње-образовног течаја у Дрнису“, друг Огризовић истиче следећа своја објашњења: „Иницијативом ИО АВНОЈ-а још у децембру 1942. покренута је акција за формирање народних универзитета, који су у дјелокругу свога рада организирали средњообразовне течајеве намијењене кадровима из органа власти, политичких организација и војних јединица. То су биле домски уређене школе за одрасле, које су трајале 2 до 4 мјесеца, с јасно одређеном програматском основом. Оне су дале различитим установама и војним јединицама на ослобођеном територију приличан број способних кадрова и руководиоца”.⁸

Овде нам изгледа да је све на своме месту, само би требало додати и ово: 1. да је народни универзитет обухватао и средње стручне школе и више течајеве (као што то сам Статут истиче) и био прва основа и заметак новог, општенородног и општешколског универзитета; 2. да поред званичне иницијативе, прва, далеко ранија припрема и оријентација иницијатива припада, као што смо то на почетку овог осврта изнели, самом ЦК КПЈ, и 3. да не само народни универзитет већ и свеколико ново школство ослободилачког рата и револуције доносе собом корениту реформу како у новим плановима и програмима, тако и у новим односима у школама и на течајевима.

Ово последње покушали смо да у нашем, крајње сажетом студијском осврту, прецизирамо и разјаснимо чињеницама и да изложимо и утврдимо у њеним основним и најкарактеристичнијим цртама, просветну реформу ослободилачког рата и револуције, каква је она потекла са одлукама ИО АВНОЈ-а и његовог Просветног одсека.

У нашој научној литератури до сада је, поред Огризовића, само још др Тихомир Т. Продановић посветио једну белешку неким документима ове преломне просветне реформе ИО АВНОЈ-а, и у њој, уз пар докумената, дао општу оцену њиховог историјског значаја, пишући да: „Представљају историјски значајне путоказе за реформу и револуционарни развој школства у току НОБ-е. Излазећи из оквира старе школе и откривајући нове револуционарне изворе својих садржаја и облика рада, школа у току НОБ-е улази у нов период свога развоја”.⁹ После навођења докумената и истицања њихових двадесетак битних новости, друг Продановић закључује своју белешку овим речима: „... Документи Просветног одсека Извршног одбора АВНОЈ-а остају живи сведоци једног периода развоја просвете и школства у нашој земљи, који је поставио основу и распламсао дух нашег социјалистичког васпитања и образовања”.¹⁰

После свега што смо овде рекли о преломном периоду наше просветне реформе, додаћу још само то да ми, који смо

учествовали у просветној реформи тога времена белог усијања револуционарних прегнућа наших народа, пратимо често са задовољством поједине потезе у развоју данашње школске реформе, имајући утисак да се приближавају нашим искуствима или да их продубљују и крећу напред, али понекад и претрнемо од стрепње кад нам се учини да се удаљавају од стваралачких искустава нашега преломног доба. Изгледа нам да би било неопходно приступити њиховом свестранијем проучавању и узимању у обзир њихових полазних тачака, принципа, метода и њихове масовне и брзе револуционарне делотворности. Па и ради тога последњег, захвалан сам на крају, Редакцији едиције што ме је за десетак дана отргла од мојих послова да проучим документе и напишем овај осврт на оно што је било основно у просветној реформи ослободилачке борбе и револуције у преломном периоду Првог заседања АВНОЈ-а и слободног Бихаћа 1942—1943. Друпи учесници, руководиоци, наставници и ученици из тог периода лако ће ме допунити изношењем изванредног богатства, од веома доследних и разноликих, оригиналних и специфичних остварења ове просветне реформе на ослобођеној територији широм наше земље до краја ослободилачког рата и револуције, као што се таква допуна већ унапред налази у горе наведеном делу друга Огризовића.

БЕЛЕШКЕ:

¹ Др Михајло Огризовић: *Просветни и културни рад с одраслима у Хрватској за НОБ*, Савез „Народних свеучилишта Хрватске“, Загреб, 1960, стр. 127

² „Просветни одбор АВНОЈ-а“ било је посебно тело које је, као и сви слични одбори парламента, разматрало све нацрте одлука са законском снагом које је доносио Извршни одбор АВНОЈ-а а сам је одлучивао о упутствима, расписима и препорукама на пољу просвете и просветне реформе.

³ Ова Упутства су у целини објављена у: Прво и Друго заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, изд. Президијум Народне скупштине ФНРЈ, Београд, 1953, стр. 101—104.

⁴ Др Михајло Огризовић: *Просветни и културни рад с одраслима у Хрватској за НОБ*, Савез „Народних свеучилишта Хрватске“, Загреб, 1960, стр. 131

⁵ Исто, стр. 130

⁶ Исто, стр. 128 с

⁷ Исто, стр. 124

⁸ Исто, стр. 167

⁹ Др Тихомир Т. Продановић: *Прилог педагошко-дидактичком проучавању докумената Просветног отсека ИО АВНОЈ-а*, „Педагошка стварност“, Нови Сад, 1961, св. 6, стр. 438.

¹⁰ Исто, стр. 447

DUŠAN NEDELJKOVIĆ

THE GROWTH OF THE REFORM AND ESSENCE OF EDUCATION
AND SCHOOLING DURING THE YUGOSLAV REVOLUTION

The paper of the recently deceased academician Dušan Nedeljko-
vić was conceived in three parts, but it remained unfinished and frag-
mentary. The first part deals with the historical roots of the revolu-
tionary education thought of the Yugoslav nations, to be found in
the work of the most progressive thinkers, writers and social refor-
mers of the 19th and 20th century: from Dositej Obradović and Vuk
Karadžić, to Njegoš and Svetozar Marković, up to the socialist and
communist activists of the present century. Professor Nedeljko-
vić, up to the time of his illness and death, did not have the chance to finish
this part of his paper.

The second part of the paper deals with the educational activity
of the Anti-Fascist Council of National Liberation of Yugoslavia follo-
wing its first session. It also includes the normative and practical edu-
cation activity of the Presidency and the Education Section of the
Anti-Fascist Council inate 1942 and early 1943.

The third part of the paper which he wished to devote to the
activity of the Ani-Fascist Council of National Liberation of Yugoslavia
and its bodies following its second session in Jajce, professor Nedeljko-
vić did not have time to prepare for publication.

